

UDK 336.74:657.63

Pregledni članak

Prof. dr. sc. Petar Proklin*
Blaženka Hadrović, dipl.ek.**
Marina Proklin, dipl.ek.***

PRANJE NOVCA I PRIJEVARE – NOVI IZAZOVI U RAČUNOVODSTVU I REVIZIJI

Pranje novca, zlorporaba stanja imovine, krivotvorenja novčano-računovodstvenih izvješća poduzetnika i korupcija postali su globalni poduzetnički problem i velika briga i izazov svakog društva. U tom ozračju nalazi se i Republika Hrvatska. Sprječavanje pranja novca, zlorporabe stanja imovine, krivotvorenja novčano-računovodstvenih izvješća i korupcije pri poduzetniku odgovornost je ravnateljstva odnosno uprave (menadžmenta). To je moguće nesmetanim funkcioniranjem računovodstvenoga informacijskog sustava odnosno računovodstva i sustava unutarnje kontrole. Navedeni sustavi smanjuju, ali ne i otklanjaju spomenute negativnosti.

Ključne riječi: pranje novca, prijevare, zlorporabe, gubici, korupcija, računovodstvo, interna kontrola.

*, ** Ekonomski fakultet u Osijeku

*** Zavod za platni promet
Podružnica Osijek

1. UVOD

Tko u namjeri da sebi ili drugome, riječju ili radnjom, pribavi kakvu protivpravnu imovinsku korist lažnim predstavljanjem ili prikrivanjem ili izopačenjem činjenica dovede koga u zabludu ili održava u zabludi u kojoj se ovaj nalazi, učini obmanu, podvalu i time ga navede da ovaj na štetu svoje ili tuđe imovine ili svojih ili tuđih imovinskih interesa nešto učini ili ne učini ili trpi, **učinio je prijevare**.

Kad se sve to zna, pranje novca, prijevare, gubici i zlorporabe postali su globalni poduzetnički fenomen i velika briga svakog društva.

U tom ozračju, pranje novca, gubici i zlorporabe, naravno, nije fenomen samo Hrvatske.

Najnovija procjena MMF-a da se **svake godine u svijetu opere između 500 i 1.500 milijardi dolara**, a da prijevare i zlorporabe koštaju američke poduzetnike više od 400 milijardi dolara godišnje dokaz je i velika prijetnja za čitavi svijet.

2. PRANJE NOVCA I NJEGOVO SPRJEČAVANJE

2.1. Pojmovne odrednice za “pranje novca”

Način pranja novca osmislio je poznati čikaški gangster Al Capone. U svom “legalnom” poduzetništvu (biznisu) koristio se automatskim praonicama rublja koje su radile isključivo na dolarske kovanice. Novac prikupljen krijumčarenjem alkohola, prostitucijom i kockom jednostavno bi dodao na novac prikupljen iz praonica rublja i prikazao ga kao legalno zarađeni novac. Otuda i pojmovne odrednice za “pranje novca”.

Britanski dnevnik The Guardian, 19. travnja 1973., prvi je obznanio pojam odnosno izraz “pranje novca” u tekstu koji se odnosio na 200.000 američkih dolara američkom predsjedniku Richardu Nixonu namijenjenom njegovoj izbornoj kampanji. Tom prilikom novac je prenesen na pranje najprije u Meksiko, da bi se kasnije tim istim novcem plati-

li “vodoinstalateri”, koji su obavljali usluge prljavih poslova u aferi Watergate.

U Hrvatskoj je sustav “pranja novca” moderniziran uvođenjem tajkunizacije.

“Pranjem novca smatraju se sva novčana kriminalna činjenja i nečinjenja kojima se pribavlja zakonska ispravnost radi prikazivanja izvora protuzakonito stečenog novca te korištenja protuzakonito stečenog novca za obavljanje dopuštene djelatnosti odnosno poduzetništva ili stjecanja imovine na zakonit način.”¹

2.2. Institucionalni okvir za sprječavanje pranja novca

Institucionalni okvir mjera i radnji u:

- bankarskom,
- novčarskom i
- drugom poslovanju,

koje se poduzimaju radi otkrivanja i sprječavanja pranja novca, temelje se na:

1. Zakonu o sprječavanju pranja novca,² i
2. Pravilniku o načinu i rokovima obavješćivanja ureda za sprječavanje pranja novca te načinu vođenja popisa prikupljenih podataka.³

Temeljem iznijetog, **protuzakonito stečeni novac**, jest:

- svaki novac (domaći novac, devize i druga sredstva plaćanja) pribavljen na protuzakoniti način, te
- druga imovina (prava i stvari) pribavljena protuzakonito stečenim novcem.

Isto tako, **mjere i radnje za otkrivanje i sprječavanje pranja novca poduzimaju se pri slijedećim transakcijama:**

- ulaganju, preuzimanju, zamjeni i raspacavanju novca;
- sklapanju pravnih poslova kojima se stječe imovina, te

- ostalim oblicima raspolaganja novcem i drugom imovinom što mogu poslužiti za pranje novca.

3. SUSTAV NADZORA PRIJEVARA, POGREŠAKA I ZLOUPORABA, TE ODGOVORNOSTI, RIZIKA I IZVJEŠĆIVANJA

3.1. Trokut prijevara

Tri događaja moraju se poklopiti da bi došlo do prijevara: **pritisak**, **mogućnost** i **racionalizacija**. Nedostatak jednog od tih triju preduvjeta smanjuje mogućnost pojave prijevara.

- **Pritisak.** Počinitelj prijevara da bi počinio prijevare mora osjetiti bilo koji tip pritiska da to učini. Pritisak može biti financijski, kao na primjer za plaćanje liječenja ili život iznad mogućnosti. Alternativno, pritisak može biti nefinancijski, kao na primjer želja za boljim izvješćem nego što je stvarno postignut ili samo-iskazivanje izazovom da se “sustigne sustav”.
- **Moгуćnost.** Drugi element prijevara je mogućnost, koja može biti realna ili percipirana. Mogućnost je okolnost koja omogućava da počinitelj nađe načina počiniti prijevare. Prekršitelj može iskoristiti slabost unutarnje (interne) kontrole ili svoju poziciju u organizaciji. Na primjer, ispitivač zahtjeva u osiguravajućoj kući može sam sebi napisati ček za osiguranje jer ima mogućnost ispisivanja čekova kao svoju normalnu dužnost.
- **Racionalizacija.** Treći element koji se nađe u većini slučajeva prijevara jest racionalizacija. Počinitelj nalazi način da učini svoje nepravilne radnje dijelom njegova osobnog kodeksa ponašanja. Počinitelj prijevara može racionalizirati da prekršaj ustvari nije bio počinjen. Tipična racionalizacija uključuje posuđivanje novca “kratkoročno”, opravdavanje krađe osjećanjem potplaćenosti, ili depersonificiranje žrtve krađe (“Nisam krao od svog šefa, krao sam od poduzetnika”).⁴

¹ Zakon o sprječavanju pranja novca (Narodne novine br. 69, Zagreb, petak, 4. srpnja 1997.) članak 1., stavka (2), str. 2288.

² U istom djelu.

³ Pravilnik o načinu i rokovima obavješćivanja Ureda za sprječavanje pranja novca te načinu vođenja popisa prikupljenih podataka (Narodne novine br. 114, Zagreb, srijeda, 29. listopada 1997.)

⁴ Apostopolou, Barbara, Fundamentals of Occupational Fraud and Abuse, Part One in Two-Part Series on Fraud Detection and Prevention, Pro2net, Accounting & Auditing Solutions, <http://accounting.pro2net.com/research/solutions/public/audit/soau000207a.asp>, 23. lipnja 2000. I dalje u ovom radu.

3.2. Specifičnosti prijevара i zlouporaba u SAD-u

Specifičnosti prijevара i zlouporaba u SAD-u jesu:

- Poduzetnikova krivična odgovornost;
- Vodič za kažnjavanje poduzetnika;
- Odgovornost revizora;
- Odgovornost vanjskog revizora;
- Rizični faktori prijevара menadžmenta;
- Rizični faktori kod zaposleničke prijevара;
- Private Securities Litigation Reform Act;
- Odgovornost unutarnjeg revizora;
- Izvješćivanje o prijevarama;
- Profesionalni standard o izvješćivanju za unutarnje revizore.

Poduzetnikova krivična odgovornost. Jedan od razloga zbog kojih je zaposlenička prijevара i zlouporaba postala vidljivija jest to što poduzetnici mogu biti izvrgnuti odgovornosti zbog nezakonitih radnji. U prošlosti poduzetnici se nisu činili zabrinutima kao što su danas sa svojim nitkovima od zaposlenika koji počinje prijevара protiv poduzetnika ili javnosti. Ipak, sad se sve izmijenilo.

Za razliku od osoba, poduzetnici mogu biti držani zakonski (krivično) odgovornima za krivične radnje svojih zaposlenika, ako su počinjene u vrijeme i mjestu njihova zaposlenja i za tobožnju svrhu probitka poduzetnika. [Vidi New York Central i Hudson River Railroad (željeznice) protiv Sjedinjenih država 212 US 481 (1909.); Standard Oil Co. of Texas protiv Sjedinjenih Država 307 F.2d 120 (5th Cir. 1962.).]

Poduzetnik će biti krivično odgovoran čak i ako:

- Oni u menadžmentu nemaju nikakva znanja ni udjela u provođenju krivičnih događaja.
- Postoje specifične politike i instrukcije koje zabranjuju aktivnosti poduzete od strane zaposlenih.

U stvari, poduzetnik može biti krivično odgovoran za kolektivno znanje nekoliko njegovih zaposlenika čak i ako niti jedan zaposlenik ne počinj prekršaj. Prema tome, kombinacija zamjeničkih ili pripisanih poduzetnikovih krivičnih odgovornosti i novog Vodiča za kažnjavanje poduzetnika čini

iznimno visoki rizik za današnje poduzetnike. [Vidi US protiv Bank of New England, W.A., 921 F.2d 844, 856 (1st Cir.) cert. denied, 484 US 943 (1987.)]

Vodič za kažnjavanje poduzetnika. Zakonodavstvo Vodiča za kažnjavanje poduzetnika bilo je jedno od najdramatičnijih promjena u krivičnom zakonu u povijesti Sjedinjenih država. Vodič je tako dizajniran da jednolično kažnjava i povećava strogost kazni. U nekim slučajevima kazne iznose po 290 milijuna dolara i više. Dodatno, postojanje djelotvornog programa prevencije i otkrivanja prekršitelja zakona je nagrađeno s puno blažom kaznom. Nagrada može biti vrijedna nekoliko milijuna dolara u vrijeme presude.

Odgovornost revizora. Odgovornost za prijevarama razlikuje se i o tipu dogovora i o tipu revizora. Vanjski revizor može zauzeti drugi pogled od unutarnjeg revizora. Ipak, ispitivač prijevarama može zauzeti pogled različit i od unutarnjeg i od vanjskog revizora. Svaka će od ovih uloga i odgovornosti biti opisana.

Odgovornosti vanjskog revizora. Odbor za revizorske standarde Američkog instituta ovlaštenih javnih računovođa (dalje u tekstu profesionalni standardi) izdao je sadašnje standarde o prijevarama 1997. godine, koji daje vodilju vanjskim revizorima u ispunjavanju odgovornosti u otkrivanju i izvješćivanju o prijevarama. Ovi standardi su kodificirani kao AU 316 (SAS 82) u "Kodifikacija izvješća u revizorskim standardima". Profesionalni standardi opisuju odgovornost vanjskog revizora kao:

"Revizor ima odgovornost da planira i obavi reviziju radi postizanja sigurnosti bilo da su financijska izvješća oslobođena materijalnoga krivog prikazivanja, bilo izazvana pogreškom ili prijevaram. Zbog prirode revizorskog dokaza i karakteristika prijevarama, revizor je u mogućnosti pronaći razumno, ali ne i apsolutno, osiguranje da je pronađeno materijalno krivo prikazivanje. Revizor nema odgovornost planirati ili obavljati reviziju radi pribavljanja razumnih osiguranja krivog prikazivanja, bilo uzrokovano pogreškom ili prijevaram, da nije nađeno nikakvih dokaza u financijskim izvješćima."

Profesionalni standardi se odnose na sedam glavnih područja:

- opisati prijevare i njezine karakteristike;
- zahtijevati od revizora da specifično procijeni je li došlo do povećanja rizika od prijevare. Faktor rizika od prijevare je na listi da se uvaži pri revizorskoj procjeni;
- voditi revizora kako reagirati kad dođe do povišenog rizika od prijevare;
- pomoći revizoru u procjeni rezultata revizorskih testova i kako se odnose na rizik od prijevare;
- sugerirati što je potrebno od dokumentacije ako se naide na visoki rizik od prijevare;
- voditi revizora u izmjeni mišljenja;
- opisati prikladnu komunikaciju za menadžment, revizorski komitet i ostale.

Za prijevaru se smatra da bude jedna od dviju kategorija: krivotvorena izvješća (prijevara menadžmenta) ili zloupotreba imovine (zaposlenička prijevara).

Rizični faktori povezani s kategorijama prijevare su:

- krivotvoreno financijsko izvješćivanje,
- karakteristike menadžmenta i utjecaj na kontrolu okoline,
- stanje u industriji,
- operacijske karakteristike i financijska stabilnost,
- zloupotreba imovine,
- osjetljivost na zloupotrebu imovine,
- kontrole.

U dodatku ovim specifičnim rizičnim faktorima, revizori mogu uračunati stanja koja mijenjaju ili podržavaju početnu procjenu rizika od prijevare, uključujući razlike u računovodstvenim bilješkama, konfliktni ili nedostajući dokazni materijal, te problematične ili neobične odnose između revizora i klijenta.

Specifični zahtjevi AU 316

- Razmotriti postojanje faktora rizika od prijevare. Zbog toga što se određeni uvjeti obično su promatrane kao situacija prijevare, revizor

bi trebao biti upoznat s faktorima rizika i biti svjestan njihovog postojanja.

- Procjena rizika pogrešaka u financijskim izvješćima dovoljno velikim da budu prijevare. Zahtijeva se procjena rizika pogrešaka u financijskim izvješćima koja su dovoljno velika da budu prijevare. Iako je to odvojeno od ostalih procjena rizika koji se obavljaju tijekom revizije (npr. rizik kontrole, rizik neotkrivanja pogreške, rizik nastanka značajne pogreške), mogu se obaviti i zajedno. Profesionalni standardi zahtijevaju ponovnu ocjenu procjene ako su ostali uvjeti identificirani tijekom rada na terenu.
- Razvoj odgovora. Bazirano na procjeni rizika od prijevare, zahtijeva se odgovarajući revizorski odgovor. Ovisno o okolnostima, odgovor može biti da je postojeća revizorska procedura dovoljna za pribavljanje razumnog osiguranja da su financijska izvješća oslobođena pogrešaka u financijskim izvješćima koja su dovoljno velika da budu prijevara, ili planiranim revizorskim procedurama koja mogu biti proširena.
- Dokumentirati određene stavke u radnim materijalima. Profesionalni standardi zahtijevaju da se dokumentiraju dokazi procjene rizika. Dokumentacija treba uključivati faktor rizika identificiran kao sadašnji i kao odgovor na faktore rizika.
- Komunicirati s menadžmentom. Ako nađeni dokaz pokazuje postojanje prijevare, određeni nivo menadžmenta treba biti informiran o njemu. Ako je sumnjiva prijevara pogreška u financijskim izvješćima ili je počinjena od visokog menadžmenta, od revizora se zahtijeva da komunicira direktno s revizorskim komitetom.

Rizični faktori prijevare menadžmenta. Profesionalni skup standarda za primjere tipova koje bi revizor trebao razmotriti kao povišeni rizik od prijevare su slijedeći:

- Karakteristike i učinak menadžmenta na kontrolne postupke:

1. Povezanost plaće s prikazanim stanjem,
2. Nedostatak izražavanja pravog stava o unutarnjoj kontroli,
3. Prevelik utjecaj ne-financijskog menadžmenta na računovodstvene principe i procjene,

4. Česte promjene visokog menadžmenta, savjetnika i članova uprave,
5. Neprirodan odnos sa sadašnjim ili prethodnim revizorom,
6. Poznata povijest u prekršajima prava u vezi s vrijednosnim papirima.

- Stanje u industriji:

1. Novo računovodstvo, pravilno, zakonski zahtjevi koji mogu smanjiti financijsku stabilnost ili profitabilnost,
2. Visok stupanj konkurencije praćene opadajućim razlikama,
3. Opadajuća industrija s povećanim poslovnim pogreškama,
4. Brze promjene u industriji (npr. zastarjelost proizvoda, promjenjiva tehnologija)

- Operacijske karakteristike i financijska stabilnost:

1. Nemogućnost dolaska do novca a prijavljuje se zarada,
2. Pritisak za nabavom kapitala da se ostane konkurentan,
3. Računi bazirani na značajnim procjenama,
4. Značajne transakcije s povezanim strankama,
5. Komplikirane transakcije,
6. Bankovni računi u poreznom raju,
7. Prekomplikirana organizacijska struktura,
8. Teškoće u utvrđivanju tko kontrolira poduzetnika,
9. Neobično brz rast ili profitabilnost,
10. Izloženost visokim kamatnim stopama,
11. Visoka ovisnost o obvezama,
12. Nerealno agresivni nagradni program zaposlenicima,
13. Opasnost od bankrota,
14. Negativan efekt na nedovršene transakcije ako je izvješćeno slabo poslovanje,
15. Slaba financijska pozicija i menadžment garantira obveze.

Rizični faktori kod zaposleničke prijevare.

Profesionalni skup standarda za primjere tipova koje bi revizor trebao razmotriti kao povišeni rizik od prijevare su sljedeći:

- osjetljivost zlouporabe imovine:

1. velike količine novca u blagajni ili u prometu,
2. karakteristike zaliha, kao male, visoko vrijedne ili visoko potražne,
3. lako konvertibilna imovina, kao obveznice na donositelja, briljanti ili računalni čipovi,
4. karakteristična dugotrajna imovina, kao mala, utrživa ili joj nedostaje vlasnička identifikacija.

- rizični faktori povezani s kontrolom:

1. nedostatak prilagođenog menadžerskog nadzora,
2. nedostatak praćenja zaposlenika koji rade s imovinom,
3. neadekvatno vođenje knjiga (knjigovodstvo), posebno imovine,
4. nedostatak razdvajanja odgovornosti,
5. nedostatak prilagođenog sustava autorizacije i odobravanja,
6. slaba fizička zaštita gotovine, investicija, zaliha ili dugotrajne imovine,
7. nedostatak vremenskog i prilagođenog dokumentiranja transakcija,
8. nedostatak obveznih godišnjih odmora zaposlenika koji obavljaju ključne kontrolne funkcije.

Private Securities Litigation Reform Act.
Private Securities Litigation Reform Act (Izmijenjen i dopunjen zakon o privatnim sudskim tužbama u vezi s vrijednosnim papirima) drastično je promijenio procedure i dokaze potrebne u slučaju prijevare s vrijednosnim papirima. Zakon također uključuje novu odgovornost nezavisnih revizora javnih poduzetnika (dionice javno kotiraju). Revizija financijskih izvješća javnih poduzetnika mora uključivati sljedeće:

- Procedure formirane da pribave razumnu sigurnost u otkrivanju nezakonitih radnji koje bi direktno i materijalno utjecale na utvrđivanje svota u financijskim izvješćima.
- Procedure formirane da identificiraju odnose s povezanim stranama (poduzeticima) koje su povezane s financijskim izvješćima ili u suprotnom se zahtijeva njihova objava u financijskim izvješćima.

- Ocjena da li postoji značajna sumnja o mogućnosti izdavača dionica da nastavi poslovati neograničeno tijekom sljedeće fiskalne godine.

Termin "nezakonita radnja" je definiran da znači bilo koju radnju ili izostavljanje "koje krši bilo koji zakon, pravilo ili propis koji imaju snagu zakona".

Dodatno, ako **tijekom revizije revizor** "otkrije ili na drugi način postane svjestan da su se ili se mogu dogoditi nezakonite radnje (bez obzira ima li ili nema materijalnog utjecaja na financijska izvješća korisnika)" revizor **mora**:

- utvrditi postoji li mogućnost da se dogodi nezakonita radnja
- utvrditi i razmotriti mogući utjecaj nezakonite radnje na financijska izvješća poduzetnika, uključujući potencijalne monetarne utjecaje kao naknade, kazne i štete.
- obavijestiti određene nivoe menadžmenta što praktičnije i osigurati da revizorski odbor ili upravni odbor bude adekvatno informiran o nezakonitim radnjama koje su bile otkrivene ukoliko su takve radnje čisto nesuvisle (protuslovne).

Izmijenjen i dopunjen zakon također se brine da revizor mora voditi bilješku koja, ako se dogodi, radnja je poduzeta u odgovoru poduzetnika. Ako revizor zaključi da nezakonita radnja ima materijalni utjecaj na financijska izvješća poduzetnika, revizor mora utvrditi da li je visoki menadžment poduzeo na vrijeme određene radnje, i da li je neuspjeh poduzetih pomoćnih radnji razumno očekivan jamac odustajanja od standardnog izvješća revizora, kad je napravljen, ili garancija odstupa od revizorskog angažmana.

Ako je odgovor na ova pitanja "da", onda revizor mora obavijestiti o svojim zaključcima upravni odbor. Ako upravni odbor primi takvo izvješće, tada se traži da se obavijesti SEC (Securities and Exchange Commission – op. prev.) tijekom jednog radnog dana i pošalje kopiju obavijesti SEC-u revizoru. Ako revizor ne primi kopiju ove obavijesti u roku od jednog dana, onda se od revizora traži da dobavi SEC-u kopiju svog izvješća poslanom upravnom odboru.

Revizor je dakako osiguran nekom zaštitom. Izmijenjen i dopunjen zakon omogućuje da revizor

ne može biti privatno odgovoran za bilo koje izvješće sadržano u revizorskom izvješću SEC-u.

Odgovornosti unutarnjeg revizora. Izvor profesionalnog vodiča za unutarnje revizore su "Revizorski standardi za unutarnje revizore" (skraćeno: SIAS – op. prev.) br. 3, "Sprječavanje, otkrivanje, istraživanje i objavljivanje prijevare" koje je izdao Institut za unutarnje revizore 1985. godine.

Sprječavanje se sastoji od onih radnji koje su poduzete u obeshrabrivanju počinitelja prijevare i limitira u izvrgavanju ako se dogodi prijevara. **Osnovni mehanizam sprječavanja prijevare je kontrola. Primarna odgovornost za ustanovljavanje i vođenje kontrole leži na menadžmentu.** Unutarnji revizori su odgovorni za pomaganje u sprječavanju prijevare ispitujući i ocjenjujući adekvatnost i uspješnost kontrole, primjeren stupnju potencijalnog izlaganja ili riziku u različitim segmentima poduzetnikovog poslovanja.

Otkrivanje se sastoji u identifikaciji indikatora prijevare što, garantira preporučljivo ispitivanje unutarnjeg revizora. Ovi indikatori mogu proizaći kao rezultat:

- kontrole postavljene od strane menadžmenta;
- testovima provedenih od strane revizora;
- ostalih izvora unutar ili izvan poduzetnika;

Unutarnji revizor je odgovoran za otkrivanje prijevare tijekom revizije:

- ima dovoljno znanja o prijevari da može identificirati indikatore prijevare koja može biti počinjena.
- treba biti oprezan na mogućnosti, kao što su nedostaci kontrole, koji bi omogućili da se dogodi prijevara. Da li je potrebna značajna kontrola slabosti postala sigurna, unutarnji revizori bi trebali provesti dodatne testove uključujući testove dizajnirane za identifikaciju ostalih indikatora prijevare.

Unutarnji revizor mora prepoznati da postojan je više od jednog indikatora u jednom trenutku povećava mogućnost da se prijevara dogodila:

- ocijeniti indikatore da je prijevara već počinjena i odlučiti koja je daljnja akcija, ili da li je preporučljiva istraga.
- obavijestiti potrebne vlasti unutar poduzetnika ako je utvrđivanje učinjeno tako da postoje dovoljni indikatori prijevare za preporuku o službenoj istrazi.

Od unutarnjeg revizora se ne očekuje da ima znanje jednako osobi kojoj je primarna odgovornost otkrivanje i prevencija prijevare. Također, same revizorske procedure čak i kad se iznose s profesionalnom pažnjom, nisu jamstvo da će prijevare biti otkrivena.

Testiranje protiv prijevare sastoji se od provođenja širokih procedura potrebnih za određivanje da li se prijevara dogodila kako pokazuju indikatori. Testiranje uključuje prikupljanje dovoljno dokaza o specifičnim detaljima otkrivene prijevare. Unutarnji revizori, odvjetnici, istraživači, ljudi iz osiguranja i drugi specijalisti iz organizacije ili izvan jesu strane koje obično vode ili sudjeluju u ispitivanju prijevare.

Kod vođenja ispitivanja prijevare, unutarnji revizor bi trebao:

- procijeniti vjerojatni nivo i širinu kompleksnosti prijevare kod poduzetnika. Ovaj korak može biti kritičan u osiguranju da unutarnji revizor ne ponudi informacije za, ili pribavi krivo vođene informacije od osoba koje su možda upletene u prijevaru;
- odrediti znanja, sposobnosti i discipline potrebne u uspješnom izvođenju ispitivanja;
- ustanoviti kvalifikacije i sposobnosti unutarnjih revizora i specijalista raspoloživih za osiguranje da osobe koji vode ispitivanje imaju pravilni tip i nivo stručnosti;
- kreirati proceduralnu metodologiju za identifikiranje prekršitelja, zahvaćenost prijevare, tehnike korištenje i razloge prijevare;
- koordinirati aktivnosti s menadžmentom zaduženim za osoblje, pravnim savjetnicima, drugim specijalistima potrebnih kroz tijek ispitivanja;
- znati prava pokazanog prekršitelja i osoblja unutar područja ispitivanja i same reputacije organizacije.

Nakon što je završeno ispitivanje prijevare, unutarnji revizor treba pristupiti zbilji:

- odrediti da li kontrola treba biti primijenjena ili osnažena za reduciranje budućih ranjivosti;
- kreirati revizorske testove koji će pomoći u otkrivanju postojanja sličnih prijevare u budućnosti;

- pomoći unutarnjem revizoru u suočavanju s odgovornošću za obnašanje dovoljnog znanja o prijevare da mogu u buduću identificirati indikatore prijevare.

Izvjешćivanje o prijevare. Izvjешćivanje se sastoji od različite verbalne i pisane konačne komunikacije s menadžmentom u vezi sa statusom i rezultatima ispitivanja prijevare. Preliminarno ili konačno izvješće često je preporučljivo u zaključenju faze otkrivanja tijekom ispitivanja. Izvješće treba sadržavati revizorski zaključak o tome da li je postojalo dovoljno informacija do opravdanja ispitivanja. Izvješće također treba sažeti nalaze koji služe kao baza za preuzete radnje.

Profesionalni standard o izvješćivanju za unutarnje revizore. SIAS br. 2 "Komuniciranje rezultatima" odnosi se na izvješća unutarnjih revizora koji su izdani kao rezultat ispitivanja o prijevare:

- menadžment treba biti obaviješten odmah nakon pronalaska značajne prijevare;
- rezultati ispitivanja prijevare mogu indicirati da je prijevara prije bila neotkrivena, materijalni obrnuti efekt na financijsku poziciju i produktivnost poduzetnika za koji su već izdana financijska izvješća. Unutarnji revizor treba obavijestiti određeni menadžment i revizorski odbor u slučaju takvog pronalaska;
- koncept predloženog izvješća o prijevare treba biti predan pravnom savjetniku na pregled. Izvješće treba biti naslovljeno na savjetnika u slučajevima kada revizor izabere prizivanje na privilegije klijenta.

4. OSNOVE ZAPOSLENIČKIH PRIJEVARA I ZLOUPORABA

Udruženje ovlaštenih ispitivača prijevare izdalo je prošireno izvješće o prijevarama i kriminalu "bijelih kuta" u SAD. Nazvali su ga Izvješće naciji o zaposleničkoj prijevare i zlouporabi, i to je najveća poznata privatno sponzorirana studija o ovoj temi.

Sadržaj:

Dio 1: Pismo predsjednika

Dio 2: Sažetak za direktore

Dio 3: Uvod

Dio 4: Trošak prijevare

Dio 5: Prekršitelji

Dio 6: Žrtve

Dio 7: Metode

Dio 8: Zaključci

Dio 9: Minimiziranje troškova zaposleničke prijevare i zlouporabe

Udruženje ovlaštenih ispitivača prijevare (Association of Certified Fraud Examiners) objavilo je Izvješće naciji o zaposleničkoj prijevare i zlouporabi (Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse)⁵ prvu studiju ove vrste. Ovo nije studija bazirana na slučajnom uzorku – podaci prezentirani u Izvješću bazirani su samo na 2.608 izvora. Kao opće pravilo, uključene su samo ozbiljnije prijevare i zlouporabe. Informacije u Izvješću su za javnu uporabu. Drugo Izvješće, prvenstveno za proizvođače protu-prijevare, uskoro će biti objavljeno.

Anketa, koja je počela 1993., prikupila je složene podatke o prijevarama od 2.608 Ovlaštenih ispitivača prijevare. Prije 1985. počelo je 1498 od navedenih slučajeva. **Izvješće pokriva ukupno 15 milijardi američkih dolara prijevare i zlouporaba tijekom posljednjih 10 godina. Najveća prijevarena navedena u studiji je 2.5 milijarde dolara, a najmanja 22 dolara.**

Studija ACFE-a bilježi sljedeća otkrića:

- Prijevare i zlouporaba košta američke poduzetnike oko 400 milijardi američkih dolara godišnje.
- Prosječni poduzetnik izgubi više od 9 USD dnevno po radniku na prijevare i zlouporabi.
- Oko 6% ukupnih godišnjih prihoda izgube poduzetnici na prijevarama koje počinu njihovi zaposlenici.
- Gubici koje počinu menadžment bio je četiri puta veći od onog koje počinu zaposlenici.
- Medijan gubitaka koje počinu direktori bio je 16 puta veći od gubitaka počinjenih od njihovih zaposlenika

U "Izvješću naciji", zaposlenička prijevare je podijeljena u tri glavne kategorije: shema zlouporabe stanja imovine, krivotvorena izvješća i korupcija – Slika 10.

- **Shema zlouporabe imovine** – uključuje shemu koja uključuje i krađu poduzetnikove

imovine (npr. gotovinu i zalihe) i zlouporabu poduzetnikove imovine (npr. korištenje službenog automobila u privatne svrhe).

- **Krivotvorena izvješća** – prvenstveno se sastoje od falsificiranja financijskih izvješća precjenjivanjem prihoda i imovine, ili podcjenjivanjem obveza ili troškova. Ostala krivotvorena izvješća uključuju falsificiranje dokumenata, mijenjanje probnih izračuna, i sastavljanje lažnih radnih izvješća.
- **Korupcija** – su one sheme u kojima prekršitelji beskrupuložno koriste svoje utjecaje u vođenju poslova za stjecanje nekog dobra (za sebe ili drugu osobu). Ovakvo ponašanje je u suprotnosti s njihovim obvezama prema poslodavcu ili pravima drugih.

4.1. Troškovi prijevare

Obilježja troškova prijevare jesu:

- Poduzetnici izgube 6% godišnjih prihoda na prijevare i zlouporabe (Slika 1.)
- Prijevare i zlouporaba košta američke organizacije više od 400 milijardi dolara godišnje
- Prosječni poduzetnik izgubi više od 9 dolara dnevno po zaposleniku na prijevarama i zlouporabama

U SAD procjenjuju trošak prijevare jako široko. Ni jedna složena nacionalna studija nije bila provedena koja bi empirijski izračunala (izmjerila) ekonomske efekte prijevare i zlouporabe. Brojni profesionalci su imali svoje mišljenje o tome. Na primjer, u 1974. Američka gospodarska komora procijenila je trošak kriminala bijelih kuta na ne manje od 40 milijardi dolara. Američki Opći računovodstveni ured (US General Accounting Office) procijenio je 1995. da prijevare i zlouporaba potroši 10% (100 milijardi dolara) od 1 bilijuna troškova u nacionalnoj zdravstvenoj zaštiti. Godinama su mnogi stručnjaci procijenili sami trošak prijevare na 200 milijardi dolara godišnje.

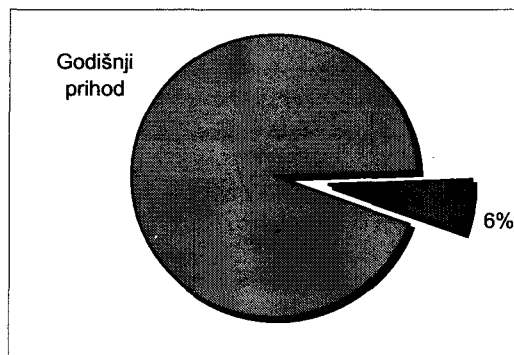
Trošak prijevare i zlouporabe se teško kvantitativno računa (procjenjuje, mjeri) zbog toga što:

1. nisu sve prijevare i zlouporabe otkrivene;
2. od onih otkrivenih nisu sve prijavljene;
3. neke prijavljene slučajeve prijevare prate nekompletne informacije;

⁵ Association of Certified Fraud Examiners, Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse, <http://www.cfe-net.com/newsandfacts/fraudfacts/reporttothenation/index.shtml>, 29. lipnja 2000. I dalje u ovom radu.

4. informacije koje prate prijevaru često nisu podijeljene menadžmentu i vlastima, i
5. pravne ili krivične radnje često nisu poduzete protiv prijestupnika prijevare.

Kada je riječ o poduzetnicima, **ovlašteni ispitivači prijevara** procjenjuju da, unutar njihovih vlastitih kompanija, na prijevare i zloupotrebe računaju oko 6 centi za svaki dolar godišnjeg prihoda. Oni zaključuju da ostali poduzetnici gube slične iznose.

Slika 1.: Trošak prijevara za poduzetnike

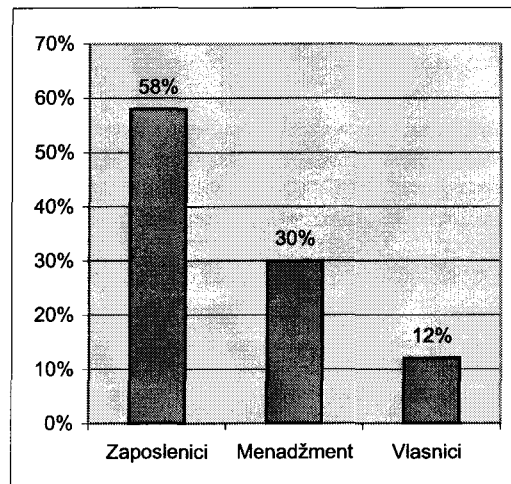
Ukupno je 124.9 milijuna osoba (civila) bilo zaposleno u SAD tijekom 1995. Za 1996. taj broj procjenjuju na 126.6 milijuna. Procijenjeni Bruto nacionalni proizvod za 1995. i 1996. godinu iznosi oko 7 bilijuna dolara. Zasnovoano na ovim podacima, **američki poduzetnici gube više od 400 milijarda dolara na zaposleničku prijevaru i zloupotrebu**. Svota od više od 9 dolara dnevno po zaposleniku izgubljena na prijevarama i zloupotrebama bazirana je na 365 dana godišnje.

4.2. Prekršitelji i gubici

Ustroj prekršitelja i gubitaka je slijedeći:

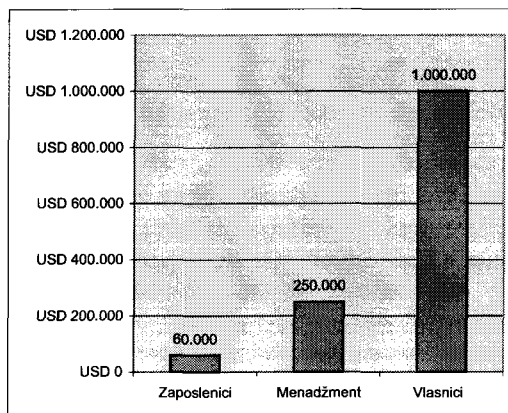
- gubici od prijevara koje uzrokuju menadžeri i direktori 16 puta je veći od onog koje uzrokuju zaposlenici na ne-menadžerskim pozicijama;
- gubici koje počinu muškarci 4 puta je veći od onih koje uzrokuju žene;
- gubici koje počinu osobe starije od 60 godina 28 puta su veći od onih koje počinu osobe mlađe od 25 godina;
- gubici koje počinu osobe sa završenim poslijediplomskim studijem 5 puta su veći od onih koje uzrokuju osobe sa završenom srednjom školom.

Ustroj počela prijevara pri poduzetnicima (Slika 2.), prema podacima pokazuje da oko 58% prijavljenih prijevara i zloupotreba počinu zaposlenici na ne-menadžerskim pozicijama, 30% menadžeri, i 12% vlasnici/direktori. Ipak medijan gubitaka koje uzrokuju zaposlenici na ne-menadžerskim pozicijama je značajno manji od onih koje uzrokuju menadžeri i direktori.

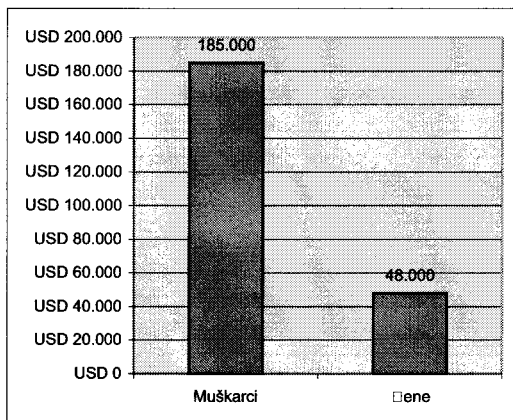
Slika 2.: Ustroj počela prijevara pri poduzetnicima

Medijan gubitaka po početima prijevara pri poduzetniku (Slika 3.) koje uzrokuju zaposlenici na ne-menadžerskim pozicijama bio je 60.000 dolara; menadžeri 250.000 dolara, a vlasnici/direktori 1 milijun. Razlika u gubicima pripisuje se prvenstveno količini financijske kontrole koju svaka od pozicija donosi; oni na višim pozicijama imaju veći pristup fondovima i imovini kompanije.

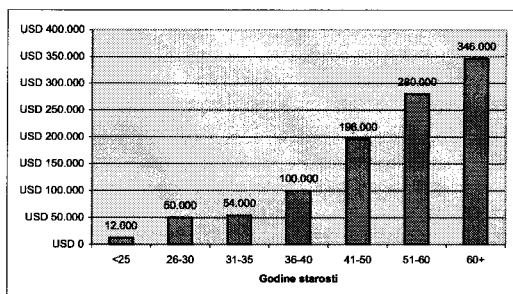
Slika 3.: Medijan gubitaka po početima prijevara pri poduzetniku

Medijan gubitaka po spolu, (Slika 4.) koje uzrokuju muškarci (185.000 USD) bio je skoro 4 puta veći od onog koje su uzrokovale žene (48.000 USD).

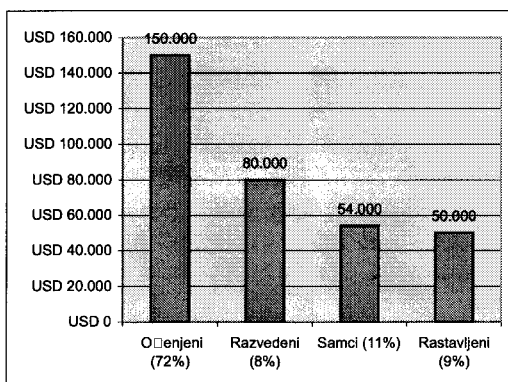
Slika 4.: Medijan gubitaka po spolu

Medijan gubitaka po godinama starosti, (Slika 5.) pokazuje da prekršitelji mlađi od 25 godina uzrokuju medijan gubitaka od 12.000 USD, dok medijan gubitaka koji uzrokuju zaposlenici stariji od 60 godina je 28 puta veći ili oko 346.000 USD. Stariji zaposlenici u pravilu zauzimaju više pozicije i zbog toga imaju lakši pristup imovini kompanije.

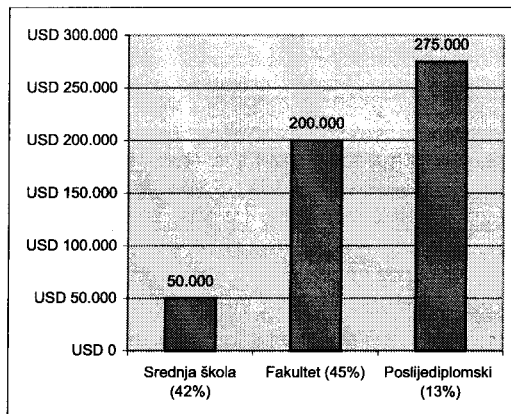
Slika 5.: Medijan gubitaka po starosti

Medijan gubitaka po bračnom statusu, (Slika 6.) pokazuje da vjenčani zaposlenici počinje veći broj prijevare i zloupotreba i uzrokuju najviši medijan gubitaka.

Slika 6.: Medijan gubitaka po bračnom statusu

Medijan gubitaka s obzirom na završenu školu (Slika 7.) bilježi linearni odnos između završene škole i medijana gubitaka u počinjenim prijevarama i zloupodobama. Općenito, visoko školovane osobe rade na višim pozicijama pri poduzetništvu i zbog toga imaju veći pristup fondovima i imovini kompanija.

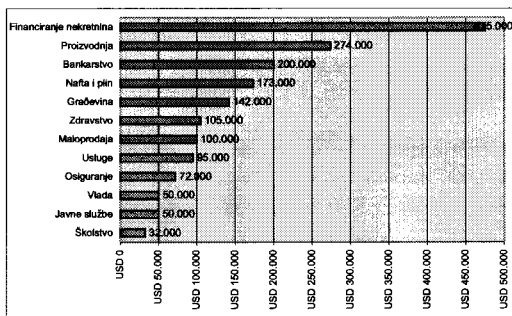
Slika 7.: Medijan gubitaka s obzirom na završenu školu

4.3. Gubici od prijevare i zloupotreba

Općenito:

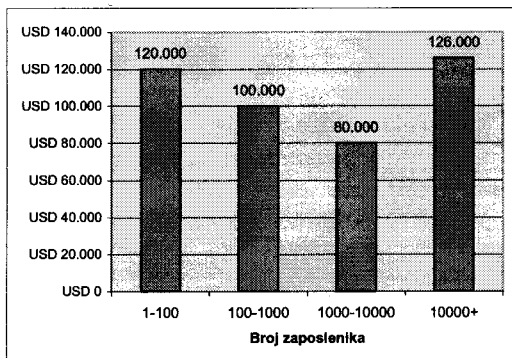
- kompanije sa 100 ili manje zaposlenih u većoj su opasnosti od prijevare i zloupotrebe
- financiranje nekretnina je industrijska grana koja trpi najveće gubitke
- školstvo kao industrija trpi najmanje gubitke

Medijan gubitaka po djelatnostima, bilježi ustrojstvo prikazano na slici 8.

Slika 8.: Medijan gubitaka po industrijama

Medijan gubitka po broju zaposlenih (Slika 9.) prezentira informacije o veličini prevarenih poduzetnika i po broju zaposlenih. Medijan gubitaka poduzetnika sa 100 ili manje zaposlenih (120.000 USD) bio je skoro jednak poduzetnicima s više od 10.000 zaposlenih (126.000 USD). Na bazi po glavi zaposlenih, mali poduzetnici trpe veće gubitke.

Slika 9.: Medijan gubitaka po broju zaposlenih

4.4. Metode i područja prijevare i zlouporaba

Općenito područja prijevare i zlouporaba čine:

- Zloupotrebavanje imovine je izračunata u više od četiri od pet prekršaja
- Mito i korupcija čine oko 10%
- Krivotvorena izvješća čine najmanju kategoriju prekršaja

Izvješće klasificira brojne kategorije koje zaposlenici koriste u prekršajima zaposleničke pri-

jevare i zlouporabe. **Zaposleničke prijevare i zloupotrebavanje imovine mogu biti podijeljene u tri široke kategorije: zloupotrebavanje imovine, korupcija i krivotvorena izvješća.** (Slika 10.)

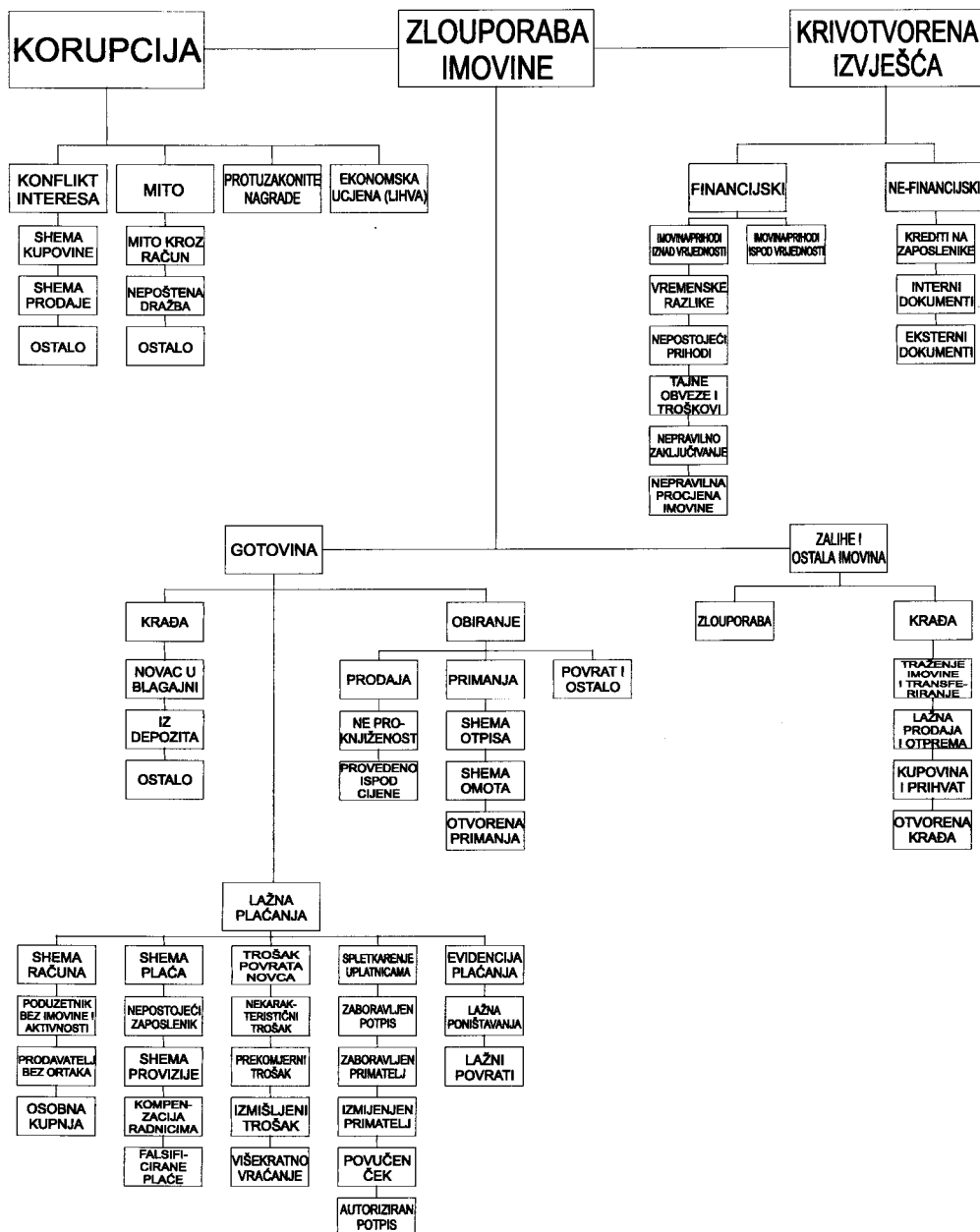
Zloupotrebavanje imovine je daleko najčešći oblik kojom se čini zaposlenička prijava, čineći više od četiri od pet prijavljenih prekršaja. Zloupotrebavanje imovine ide ili izravno ili neizravno u zaposlenikovu korist.

Iako bilo koja opipljiva imovina može biti zloupotrebljena, određena imovina je više nego sumnjiva od ostale. Transakcije koje uključuju gotovinu poduzetnika i čekovne račune (žiro-račune – op. prev.) daleko su češći nego zloupotrebavanje ostale imovine zajedno. Ostala sumnjiva imovina uključuje zalihe, materijal, opremu, i informacije. Ipak, gdje god je zloupotrebavanje imovine češće, to je manji trošak po slučaju.

Korupcija je u Black-ovom rječniku prava (Black's Law Dictionary) definirana kao "radnja službene ili opunomoćene osobe koja protuzakonito ili potpuno pogrešno koristi svoju poziciju ili karakter za nabavu nekog dobra za sebe ili drugu osobu, suprotno dužnosti i pravima drugih." Korupcija u smislu zaposleničke prijave obično uključuje direktora, menadžera ili zaposlenika organizacije u suradnji s osobom izvan organizacije. **Postoje četiri osnovna tipa korupcije: mito, protuzakonite nagrade, konflikt interesa i gospodarska ucjena (lihva).** Korupcija predstavlja oko 10% slučajeva zaposleničke prijave.

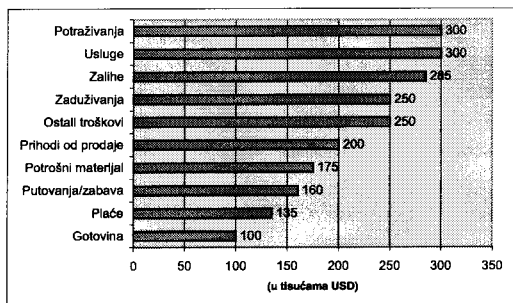
Krivotvorena izvješća su treća široka kategorija zaposleničke prijave. Ova izvješća, u smislu definicije zaposleničke prijave, moraju donijeti izravnu ili neizravnu novčanu dobit zaposleniku. Iako sve prijave uključuju "krivotvorena izvješća", ova kategorija je ograničena dvjema podkategorijama: krivotvorena novčano-računovodstvena izvješća i sva ostala. Krivotvorena izvješća čine oko 5% svih slučajeva zaposleničke prijave.

Krivotvorena izvješća su najskuplje sheme po slučaju. Bez obzira što se zloupotrebavanje imovine javlja najčešće i što ima najmanji gubitak po slučaju, po kategorijama zloupotrebavanje imovine predstavlja ukupno najveće gubitke. Krivotvorena izvješća, u drugu ruku, ima ju najmanji ukupni gubitak. Ovakav rezultat je zbog toga što je prijavljeno tek nekoliko slučajeva krivotvorenih izvješća.

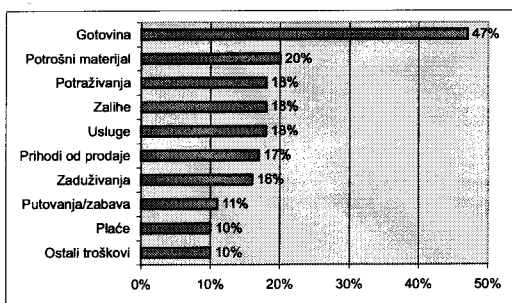
Slika 10. Shema zloporabe stanja imovine, krivotvorenih izvješća i korupcija

Medijan gubitaka po korištenim novčano-računovodstvenim kategorijama (Slika 11.). Kao dio metodologije studije, svaka anketirana osoba bila je zamoljena da dâ informacije kako prijevare i zloupraba utječu na različite knjigovodstvene račune (konta) unutar poduzetnika. Prijevare na račun gotovine rezultira medijanom gubitka od 100.000 USD. Prijevare na računima potraživanja i usluga rezultira najvišim medijanom gubitaka oko 300.000 USD po svakoj kategoriji.

Slika 11.: Medijan gubitaka po korištenim novčano-računovodstvenim kategorijama

Postotak najčešće korištenih knjigovodstvenih računa (Slika 12.). Najčešći račun pod utjecajem zaposleničke prijevare i zlouprabe je gotovina koju predstavlja 47% incidenata. Račun koji je najmanje pod utjecajem su "ostali troškovi" koji je korišten u oko 10% svih slučajeva.

Slika 12.: Postotak najčešće korištenih knjigovodstvenih računa

U proučavanju tri tipa najčešćih shema prijevare, česti načini krivotvorenja su:

- ne dozvoljenost
- prekoračenje zaposlenikovih dužnosti u poduzetniku zasnovanih na povjerenju
- krivnja sa svrhom direktne ili indirektno financijske koristi za zaposlenika

- trošak poslodavca njegove imovine, prihoda ili rezervi

5. ZAKLJUČAK

Pranje novca, prijevare, gubici i zlouprabe kao globalni poduzetnički fenomen, prodrijeli su u sva područja našeg društva. Eliminacija ovog zla ambiciozna je zadaća.

Sprječavanje i otkrivanje pranja novca, prijevare i zloupraba pri poduzetniku odgovornost je ravnateljstva odnosno uprave (menadžmenta). **To je moguće nesmetanim funkcioniranjem računovodstvenog informacijskog sustava odnosno računovodstva i sustava unutarnje kontrole.** Navedeni sustavi smanjuju ali ne i otklanjaju pranje novca, prijevare i zlouprabe.

ACFE je povukao slijedeće zaključke kao rezultat svoje studije:

- Ovlašteni ispitivači prijevare smatraju problem zaposleničke prijevare i zlouprabe jako ozbiljnim.
- Postoji direktna korelacija između zaposleničkih godina, spola i medijana gubitka koje uzrokuju prijevare i zlouprabe.
- Manje organizacije su najranjivije u zaposleničkoj prijevare i zlouprabi.
- Nedostatak razumijevanja prirode zaposleničke prijevare i zlouprabe povećava troškove.
- Relativno malo prekršaja zaposleničke prijevare i zlouprabe otkriveno je tijekom rutinske revizije.
- Širenje kompjutera u organizaciji može dovesti do povećanja gubitaka koje uzrokuje zaposlenička prijevare i zlouprabe.
- Velika je vjerojatnost da će nivo zaposleničke prijevare i zlouprabe rasti.

LITERATURA:

1. Zakon o sprječavanju pranja novca (Narodne novine br. 69., Zagreb, petak, 4. srpnja 1997.)
2. Pravilnik o načinu i rokovima obavješćivanja ureda za sprječavanje pranja novca te način vođenja prikupljenih podataka (Narodne novine br. 114, Zagreb, srijeda 29. listopada 1997.)
3. Apostopolou, Barbara, *Fundamentals of Occupational Fraud and Abuse, Part One in Two-Part Series on Fraud Detection and Prevention*, Pro2net, Accounting & Auditing Solutions, <http://accounting.pro2net.com/research/solutions/public/audit/soau000207a.asp>, 23. lipnja 2000.
4. Association of Certified Fraud Examiners, *Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse*, <http://www.cfenet.com/newsandfacts/fraud-facts/reporttothenation/index.shtml>, 29. lipnja 2000.

Petar Proklin, Ph. D.

Blaženka Hadrović, B. Sc., grad. econ.,

Marina Proklin, graduated economist,

**MONEY LAUNDERING AND FRAUDS -
NEW CHALLENGES IN ACCOUNTING AND AUDIT**

Summary

Money laundering, abuse of property scale, forgery of monetary and accounting reports of entrepreneurs and corruption became global entrepreneurial problem and big worry and challenge of society. The Republic of Croatia is situated in this atmosphere. The prevention of money laundering, property scale abuse, monetary and accounting reports, forging and corruption of entrepreneurs is the responsibility of administration and the management respectively. This is possible through the free functioning of accounting information system i.e. through the accountancy and the system of internal audit. The stated systems decrease but do not take out the mentioned negativities.

The key words: money laundering, frauds, abuse, loss, corruption, accounting, internal audit